

נגד הזרם ועמו

חייו ומאבקיו של הרב יצחק אבואלעפיה, החכם באשי של יהודי דמשק

הרב יצחק אבואלעפיה שימש החכם באשי בקהילת דמשק בשנים 1883-1894. דרכו לתפקיד לא הייתה קלה, וכהונתו בתפקיד הייתה רצופה מאבקים. עם זאת, במהלך כהונה זו הביא הרב אבואלעפיה למהפכה של ממש בתחום החינוך בקהילת דמשק.

קורות חייו המוקדמים של הרב יצחק אבואלעפיה כללו התרחשויות כואבות ועקירות חוזרות ונשנות ממקום למקום. הוא נולד בשנת 1825 למשפחת אבואלעפיה המוכרת והמיוחסת, שישבה בכמה קהילות בארץ ישראל ובסוריה וזכתה ליוקרה רבה. סבו של הרב יצחק אבואלעפיה, הרב חיים נסים אבואלעפיה (חנ"א), ניסה כבר ב-1809 להתמנות לחכם באשי של דמשק, אך לאחר שנכשל עקר לטבריה. בנו של החנ"א, משה אבואלעפיה, אף הוא תלמיד חכם וסוחר נכבד, היה בעל מעמד בפני עצמו ואחד מחברי הנהגת הקהילה היהודית בדמשק. ואולם מעמד זה היה לו לרועץ עם פרוץ "עלילת דמשק" ב-1840: בעקבות האשמת בני הקהילה היהודית

גיא ברכה

גיא ברכה הוא תלמיד לתואר שלישי באוניברסיטת בר-אילן, העוסק בחקר המשכילים והאינטלקטואלים היהודים בסוריה ובלבנון בעת החדשה.

ברצח הנזיר הקפוצ'יני תומאסו לצורך הכנת מצות מדמו, נאסר גם משה אבואלעפיה יחד עם שאר הנהגת הקהילה, ומאוחר יותר נשבר בעקבות העינויים, התאסלם ושימש עד נגד היהודים.

נראה כי על רקע אירועים אלו הוצא הרב יצחק אבואלעפיה מבית אביו, ועבר לגור עם סבו החנ"א בטבריה. משנתמנה החנ"א לראשון לציון, עבר להתגורר בירושלים ונכדו יצחק עלה אף הוא עמו. על גדלותו בתורה אפשר ללמוד מכך שבהיותו בן 23 בלבד, בשנת 1848, שימש שד"ר מטעם כוללות טבריה לטריפולי ולתוניס, ושנה לאחר מכן נסע מטעם כוללות צפת לצפון אפריקה.

המאבק על הגלימה

לאחר פטירת סבו ב-1861 החליט הרב יצחק אבואלעפיה לשוב לדמשק. בזכות ייחוסו וגדולתו בתורה, ועל אף עברו הבעייתי של אביו, שכאמור התאסלם וחזר בשלב כלשהו ליהדותו, התקבל הרב הצעיר כחבר בית הדין בעיר. ב-1873 נפטר אב בית הדין, הרב אהרן יעקב בנימין בגדאדי, ומותו הביא להתפרצותו של מאבק בין תומכיו של הרב אבואלעפיה, שביקשו למנותו לאב בית הדין, לבין מתנגדיו הנחרצים לא פחות. המאבק החריף כשנה לאחר מכן, כאשר נפטר החכם באשי יעקב פרץ, ותומכיו רצו למנות את הרב אבואלעפיה לחכם באשי במקומו.

המאבק שהתגלע בין המועמדים השונים היה לא רק אישי, ונגע גם להיבטים הלכתיים ולפוליטיקה פנים-קהילתית. ראשיתו של המאבק עוד ב-1871, עת הדפיס הרב אבואלעפיה את ספרו, "פני יצחק". בספר העלה ויכוח שהתגלע שנים מספר קודם לכן בינו לבין הרב שלום חי גאגין בדבר פסק הלכה מסוים. אמנם שני הרבנים היו ידידים טובים, ואף קרובי משפחה דרך נישואין, ואולם העלאת הוויכוח ביניהם על הכתב הפכה את ידידותם ליריבות מרה, שהיו לה תוצאות ישירות על ניסיונו של אבואלעפיה להתמנות לאב בית דין ולחכם באשי בדמשק. גיסו של הרב גאגין היה אחד הגבירים העשירים והחזקים ביותר בקהילה היהודית בדמשק, שמעיה אנג'ל. בדמשק הרכיבו עשירי הקהילה את "הוועד הגשמי", שהיה ממונה על כלל ההיבטים הניהוליים של הקהילה, כגון גביית מסים, ניהול אגודות הצדקה ועוד. הוועד אף היה אחראי למינוי החכם באשי, לתשלום משכורתו וכן להסדרת התמיכה הכספית בחכמים. לפיכך, הן אב בית הדין הן החכם באשי לא יכלו לתפקד ללא תמיכת גבירי העדה, ויריבותו של אדם כשמעיה אנג'ל, ואחריו בנו אלעזר אנג'ל, פגעה קשות בניסיונו של אבואלעפיה להתמנות לתפקידים בולטים בקהילה. מן העבר השני נתמך אבואלעפיה בידי בני המשפחות בוועד הגשמי שהתנגדו למשפחת אנג'ל. משפחות לוי-סטמבולי, פרחי וליסבונה.

במאבק עורבו בידי שני הצדדים מושל המחוז, הראשון לציון בירושלים ואפילו החכם באשי באיסתנבול. ואולם, בסופו של דבר הפסיד הרב יצחק אבואלעפיה במירוץ, ולתפקיד התמנה רב אלמוני מאיסתנבול, חיים יצחק קמחי, שהוגדר ממלא מקום (קאימקאם) החכם באשי. ב-1878 התפטר הרב קמחי מתפקידו, והמאבק על כהונת החכם באשי של דמשק שב והתחדש ביתר שאת: הרב גאגין פרסם באותה השנה את גרסתו-הוא לוויוכוח ההלכתי בספר "ישמח לב", ושנה לאחר מכן פרסם הרב אבואלעפיה את גרסתו בספר "בלב נשבר".

חוסר יכולתם של הצדדים הנצים להגיע להכרעה הביא לבסוף להתערבותו של מושל סוריה באותה תקופה, מדחת פאשא, מושל מוכשר ורפורמטור עצמו שקיבל עליו משימה לקדם את מחוז שלטונו. בשאיפתו להשיב את סדרי ההנהגה התקינים לקהילה היהודית, כפה עליהם המושל את מינוי הרב אפרים מרקאדו אלקלעי לחכם באשי. הרב אלקלעי היה עתיר נכסים ונהנה מתמיכתו המלאה של מדחת פאשא, שאותו הכיר שנים רבות קודם, ומשום כך לא היה תלוי כקודמיו בתמיכת גבירי הקהילה. ואולם ב-1881 סיים מדחת פאשא את כהונתו, ועם לכתו נחלש מקור כוחו הפוליטי של הרב אלקלעי. כשנתיים לאחר מכן התפטר מתפקידו, והרב יצחק אבואלעפיה, שראשי מתנגדיו עזבו את דמשק, מונה לחכם באשי והוא בן 56.

מישיבה על הרצפה לחינוך מודרני

הרב אבואלעפיה פגש בדמשק קהילה ענייה: ב-1875 אירועה פשיטת רגל כללית של גבירי העדה, שבתקופת כהונתו רק החלו להתאושש ממנה. רבים מהם היגרו מדמשק לביירות ולמקומות אחרים, והדבר השפיע על כלל הקהילה אך בעיקר על תלמידי החכמים, שמקור תמיכתם יבש כמעט לגמרי. גם מסיבה זו ראה הרב אבואלעפיה את המפתח לקידום הקהילה בהחדרת חינוך מודרני, שיכלול בנוסף ללימודי קודש גם לימודי חול. לצורך כך גייס את מלוא כוחו לסייע לבית הספר של חברת כ"ח בדמשק, ומיד עם מינויו לחכם באשי הצטרף להיות חבר מלא בחברת כ"ח. תמיכתו של הרב אבואלעפיה בכ"ח החלה עוד ב-1865, כאשר הגיע השליח הראשון של החברה לדמשק. הרב אבואלעפיה, אז חבר צעיר למדי בבית הדין של דמשק, הצטרף לוועד שליווה את הקמת בית הספר של החברה בעיר. תמיכתו זו לא הייתה יוצאת דופן, וחכמים רבים אחרים תמכו בפעילות כ"ח בדמשק, כולל החכם באשי ואב בית הדין. תמיכת החכמים בכ"ח נמשכה גם לאחר ששליחה עזב את דמשק בשל מחלוקות עם גבירי הקהילה, והם פנו פעמים מספר להנהלת כ"ח בבקשה לשוב ולהקים בית ספר בעיר. לבסוף, בשנת 1880, נפתח מחדש בית הספר ביוזמתו של מדחת פאשא, שפנה הן לחברת כ"ח

מדחת פאשא, מושל סוריה 1878-1880

זה הביא לכך שכיתות הלימוד שופצו, ואף הוכנסו בפעם הראשונה ספסלים לתלמודי התורה, לאחר שזמן ממושך נהגו התלמידים לשבת על הרצפה. מצב התברואה הירוד שופר אף הוא, ובצד לימודי הקודש שולבו גם מעט לימודי חול. במקביל לתהליכים אלו ניסה לקדם גם את פתיחתו של בית ספר לבנות בעיר. חינוך לבנות לא היה מקובל באותה העת בדמשק, ונתפס במידה רבה מיותר. רק בנות האמידים למדו בלימוד פרטי או במסגרות שונות של המיסיונים. בית ספר לבנות של המיסיון הפרוטסטנטי, למשל, פעל בדמשק כמה שנים ולמדו בו כמה עשרות תלמידות יהודיות. הלימוד במקום ניתן בחינם, וההורים אף קיבלו חצי פראנק על מנת שישלחו אליו את בנותיהן. לפיכך, הקמת בית ספר יהודי שהלימוד בו עלה כסף הייתה דבר בעיתו, והצביעה על חזירת ההכרה בדבר חשיבות מתן חינוך לבנות. התגייסותו של הרב אבואלעפיה כחכם באשי לטובת העניין נתנה את הגושפנקה הדתית הרשמית לכך, ובדומה לבתי הספר לבנים, שלוו בוועד מקומי, הוקם ועד שהורכב מ-15 נשים שליווה את בית הספר לבנות. בין הנשים, באופן טבעי, הייתה גם בתו של הרב אבואלעפיה, וזו הייתה למעשה ההתארגנות הראשונה של נשים יהודיות בדמשק. על ההצלחה הגדולה של בית הספר לבנות בדמשק מעידה העבודה ששנה לאחר מכן בחרה חברת כ"ח לפתוח דווקא בדמשק את בית הספר הראשון להכשרה מקצועית לבנות.

בין שני הרים: למול המשכילים ותלמידי החכמים

בתי הספר של כ"ח הביאו ליצירת ציבור חדש של צעירים משכילים בדמשק, שקיבלו חינוך מערבי. רבים מאותם הצעירים לא מצאו עוד את מקומם בדמשק והיגרו למערב. כך למעשה תרמה כ"ח לדלדולה ולהתרוקנותה של דמשק – כמו קהילות נוספות במזרח – מהצעירים המשכילים ממעמד הביניים, שהיו אמורים להעלות את מצב הקהילה ולהובילה בעתיד. מנגד, המשכילים שנוותרו בעיר התגלו במקרה זה כאופוזיציה לחכם באשי. אלו יסדו את האגודה Union Israélite (אחדות ישראל), ושאפו לשנות את המבנה

שער הכניסה לרובע היהודי בדמשק, 1893 (Jewish Missionary Intelligence)

חדר בבית שמעיה אנג'ל, מממנגדי הרב אבואלעפיה, 1870 (אוסף בונפיס, ארכיון התמונות יד בן-צבי)

הן לחברת "אגודת אחים" הלונדונית, וזו העבירה תמיכה כספית לבית הספר בדמשק ואפשרה את תפקודו. תמיכתו הבלתי מסויגת של הרב אבואלעפיה אמנם לא הייתה יוצאת דופן, אך הוא הלך רחוק יותר מקודמיו: בדמשק פעלו כמה תלמודי תורה, שרוב התלמידים בהם היו עניים ולמדו בעיקר לימודי קודש. ב-1885 אישר הרב אבואלעפיה גם את העברת תלמודי התורה לחסותה של כ"ח, ומהלך

הגהות החני"א, שבביתו גדל נכדו ר' יצחק אבואלעפיה, ל"ספר גט פשוט" (באדיבות "קדם" - מכירות פומביות)

הרב שלמה אליעזר מרקאדו אלפנדרי, ולאחר שלוש שנים וחצי של יריבות התפייסו השניים והרב אבואלעפיה מונה להיות אב בית הדין. בשלהי 1908, עם הדחתו של הרב אלפנדרי בעקבות מהפכת התורכים הצעירים, שב הרב אבואלעפיה לשמש באופן זמני כחכם באשי בדמשק, אך לאחר חודשים מספר שב לטבריה, שם נפטר בט"ו באדר ב' תר"ע (1910).

הרב אבואלעפיה נמנה עם גדולי הפוסקים ומורי ההלכה במזרח התיכון במחצית השנייה של המאה ה-19. הוא עמד במשא ומתן בהלכה עם רבים מחכמי דורו מתוך עמדה עצמאית, תקיפה ובלתי מתפשרת. את רוב תשובותיו וחלק מדרשותיו כינס בששת כרכי ספרו הגדול "פני יצחק", ועל אף שכהונתו כחכם באשי התאפיינה לכל אורכה במאבקים מרים, אפשר לקבוע כי פעילותו למען החינוך המודרני ובסיוע לחברת כ"ח הטביעו את חותמם על הקהילה. דרושה הייתה אישיות כשלו, המשלבת גדולה תורנית עם פתיחות להשכלה וחדשנות ונכונות ללכת נגד הזרם, על מנת לתת את האישור להעביר את תלמודי התורה לחסות כ"ח, לפתוח את בית הספר לבנות ולהציע את הקהילה קדימה, ביותר ממוכן אחד.

לעיון נוסף:

- י' הראל, בין תככים למהפכה: מינוי רבנים ראשיים והדחתם בגדאד, דמשק וחלב, 1744-1914, ירושלים תשס"ז.

המסורת של הנהגת הקהילה ברוח הערכים המודרניים שספגו ככ"ח. ב-1894 הצטרפו באופן רשמי לכ"ח וזכו לתמיכתו של שליח כ"ח בעיר, שאול סומך, שיצא אף הוא מול הרב אבואלעפיה.

קבוצה אחרת שהתנגדה לרב אבואלעפיה הייתה תלמידי החכמים. קבוצה זו הייתה בתהליך של ירידה בעקבות פשיטת הרגל של הגבירים, והזלזול הפומבי בקיום המצוות גבר בתקופה זו הן בקרב העניים הן בקרב המשכילים. מתנגדיו של הרב אבואלעפיה מקרב החכמים שימשו מלמדים בשני תלמודי התורה שסירבו לקבל את חסותה של כ"ח, בבית הספר של הקהילה ובבית היתומים שהקים רפאל לוי-סטמבולי. אליהם הצטרפו גם החכמים שהתנגדו מלכתחילה למינויו של הרב אבואלעפיה לחכם באשי. ההתנגדות לו גברה מאחר שהוא אף תמך בהנהגה הגשמית מול ההנהגה הרוחנית, ותמך בהטלת מס ה"גאבילה". מס זה הכביד על החכמים והוריד מהנטל הכספי של החזקת הקהילה מידי הגבירים. התחדשות עלילות הדם נגד היהודים ב-1890 רק הוסיפה שמן למדורת המאבק.

שתי קבוצות מנוגדות אלו, המשכילים והחכמים, חברו יחד נגד הרב יצחק אבואלעפיה. הייתה זו שותפות תועלתנית, שכן המשכילים ידעו כי הם לא יוכלו לשכנע את החכם באשי באיסתנבול ואת הראשון לציון בירושלים להביא להדחתו של אבואלעפיה, ולכן הפנייה נצרכה להגיע מההנהגה הרוחנית. החכמים, מצדם, היו צריכים את עוצמתה של חברת כ"ח אל מול הגבירים שתמכו ברב אבואלעפיה, והקואליציה המזורה בין שתי הקבוצות הביאה לבסוף לכך שהרב אבואלעפיה הודח ממשרתו ב-1894. במקומו מונה

שערי בית הכנסת אל-אפרנג' בדמשק (באדיבות מוריס מוסיירי)